УДК 101

К. Зборовська, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ТЛУМАЧЕННЯ SENSUS, RATIO ТА INTELLECTUS У ГЕЙМЕРІКУСА ДЕ КАМПО – ВИТОКИ АНТРОПОЛОГІЧНОГО ВЧЕННЯ МИКОЛИ КУЗАНСЬКОГО

У статті розглядається специфіка використання концептів sensus, ratio та intellectus в антропології Геймерікуса де Кампо та їх розгортання у спадщині його учня Миколи Кузанського. Шляхом етимологічного та герменевтичного аналізу тексту та здійснення перекладу з латини автор аналізує використання Геймерікусом метафори "дзеркальності", його ставлення до відповідних когнітивних концептів у Платона та Арістотеля і робить висновок, що для Геймерікуса призначення людського розуму – утворити дзеркальний образ (ymaginem specularem) у божественній частині інтелекту (intellectus), і саме в цьому дзеркальному образі людина зможе "побачити" своє онтологічне підґрунтя – Божественну Сутність, до якої вона є причетною. Такий аналіз "Трактату про вічність" Геймерікуса дає змогу глибше зрозуміти онтологічний базис традиції співвідношення sensus, ratio та intellectus у Миколи Кузанського.

Ключові слова: антропологія, середньовічна містика, sensus, ratio, intellectus, intelligentia.

На початку XV століття у Кьольнському університеті, одному з осередків тогочасної європейської науки, відбулася зустріч двох визначних мислителів свого часу – Геймерікуса де Кампо (*Heimericus de Campo*) та Миколи Кузанського. Перший писав, мабуть, найбільше з усіх своїх сучасників, другий писав не так багато, проте образність та довершеність його теоретичних побудов продовжують нас вражати і до сьогодні. Власне широкому загалу відомий лише автор De docta ignorantia, – його ж учитель, досить відомий на той час теолог Heymericus, зараз знаний переважно дослідниками німецької містики і до того ж у досить вузькому ключі. Останнє стосується не лише зовнішнього рівня – майже повної відсутності перекладів праць Геймерікуса слов'янськими мовами, творча цінність спадщини цього мислителя загалом недооцінена: більшість дослідників репрезентують його лишень як медіума між його учнем та каталонським мислителем Раймондом Луллієм, у найкращому разі додаючи: "Схоже, саме Геймерик значно вплинув на близьку до неоплатонізуючого альбертизму загальну філософську орієнтацію Миколи Кузанського" [2, с. 47]. У досить популярній в англомовному світі книжці про Кузанця маємо ту ж саму ситуацію – дві найбільш ємні згадки про вчителя Миколи Кузанського виглядають таким чином: "*It is likely that Cusanus came to know these works of Albert through Heimericus and that he worked with him during the year or so that he spent at Cologne. (…) It now seems certain that Cusanus first encountered Lull at Cologne Througy Heimericus, not at Padua as some scholars have argued*" [11, p. 15–16]. У німецькомовних дослідженнях, звісно, память про спадок Геймерікуса не настільки забута, проте ці досить спеціалізовані статті [8, 218–231; 6, 198–213], вітчизняні дослідники їх майже не використовують.

Однак варто зазначити, що спадщина ідейного натхненника Кузанця є насправді цікавою і нараховує більше ніж 50 трактатів. Філософський базис Геймерікуса та Кузанця "побудований" з одних і тих самих авторів: Прокла, Діонісія Ареопагіта, Августіна та Раймунда Луллія, що наштовхує на думку про те, що філософські концепти цих мислителів мали перетинатися практично в усіх сферах їхніх філософсько-теологічних розвідок. Оскільки обсяг цієї роботи є досить обмеженим, ми спинимося лише на кількох цитатах "Трактату про вічність" (*Tractatus de sigillo ternitatis omnium arcium et scienciarum exemplari a magistro Heymerico de Campo Basilee tempore concilii edictus*), а саме тих, які стосуються поняття intellectus, – досить важливого в подальшій рецепції цього спадку Миколою Кузанським. Перша цитата є фактично розтлумаченням онтологічного базису традиції співвідношення sensus, ratio та intellectus у Миколи Кузанського, а також специфіки використання ним метафори дзеркальності, яку "вводить у філософський обіг" в містичній традиції Діонісій Ареопагіт: "…Отже, прийти нам через це до зародженого Богом знання такого мистецтва пізнання (artis precognicione) заважає лжеписання Платона, але нехай к всьому слугує наглядно вчення Арістотеля: треба, щоб кожна з істин була наведена як окремий приклад, якщо створені вони доступними для пізнання, такими, що не змішуються через посередництво віри, і необхідно, щоб був створений дзеркальний образ (*ymaginem specularem*) у божественній частині нашого інтелекту (*intellectus*). Тоді неухильно ми перейдемо до нижчої частини нашого інтелекту (intellectus), від відомого до стрімко змінного поняття невідомого, яка називається рація (ratio), за визначенням Ісаака, вона є силою причини, представлена як дискурсивна причина (*esse vim de causa in causam discursivam*) у частині першообразу (*depingendo in ea illius exemplaris architipi*). [Рація перебуває] у деякому співвідношенні людського інтелекту (*intllectui*) до образу (*ymaginacionem*) і чуттєвого (*sensum*) у дзеркальній зворотності до ознаки, у якій, ніби в принципах людського вчення про образ Бога, передує будь-яке начало неосяжної людської раціональності (humanitus investigabilis racionalis), завдяки якій ми бачимо, як через дзеркало в таємниці (*nunc per speculum in enigmate*), що немає ніякої пізнавальної здатності (*intelligents*) без мисленнєвого образу (*fantasmate*), як каже Діонісій, що неможливо нам відобразити богоначальне сяйво, окрім як через різноманітність священних завіс, що його оточують" [7, p. 99–100]. По-перше, неможливо не відзначити специфічності стилістики Геймерікуса, латина якого є менш чистою та "класичною" порівняно з латиною його учня Кузанця. Розуміння цього уривку ускладнює ще й та обставина, що це перша спроба перекладу творчості де Кампо українською (російською перекладів цього мислителя також відсутні), що передбачає авторську етимологічну розвідку щодо вживання основних термінів для більш ясного перекладу та схоплення сенсу цього уривку загалом. Справу полегшують відсилання до вже більш ґрунтовно досліджених джерел Corpus Areopagiticum та "*Epistula de anima*" Ісаака Зірки, чиє ранжування цих здатностей – *ratio, intellectus ma intellegentia* – іде слідом за Боецієм і є найбільш вживаним у той період. Таким чином, варто зазначити, що для Ісаака: (a) рація – це "здатність душі, що сприймає безтілесні форми тілесних речей", (b) інтелект – "здатність душі, що сприймає форми речей істинно безтілесних", (c) інтелігенція – "здатність душі, що має за безпосередній об'єкт Бога" [1, с. 99]. Власне, саме ракурс розкриття поняття ratio постає найбільш дотичним для концептів трьох мислителів – Ісаака Зірки, Геймерікуса де Кампо та його учня Миколи Кузанського, адже за словами останнього: "Поки душа існує у часі, де нічого не сприймає,

© Зборовська К. Б., 2017

окрім образів (phantasmatibus), вона здається радше відчуттям чи рацією (sensus aut ratio), ніж інтелектом (intellectus); але піднесена над часом, вона – інтелект (intellectus), вільний та відділений (liber et absolutus) від відчуттів і образів" [9]. Таким чином, образи (phantasmatibus) – це прерогатива потенційного виміру душі, нижчої частини інтелекту, якщо послуговуватись термінологією Де Кампо. проте варто відмітити одну особливість позиції Геймерікуса: на відміну від свого попередника та свого наступника, він не робить акцент на тому, що довершений *intellectus* є класично зверненим на безтілесні форми речей, для яких не є необхідними чуттєві образи; натомість ratio виступає певною "буферною зоною", яка акумулює в собі співвідношення між інтелектом (а точніше, його вищою, божественною частиною) та образом (*ymaginacionem*) і sensus. До того ж мислитель абсолютно не згодний зі своїм учнем у постулюванні свободи intellectus від образів, адже, на його думку, "немає ніякої пізнавальної здатності (*intelligents*) без мисленнєвого образу (*fantasmate*)", а *intellectus* – це в будь-якому разі пізнавальна здатність, хоч би яких рафінованих вимірів вона набула. За Ісааком, як ми пам'ятаємо, intelligentia акумулює в собі найбільш божественну функцію людини – пізнання, яке має за свій об'єкт лише Бога. Про які ж phantasmata тут можна говорити? І чи не впадає Геймерікус тут в онтологічну суперечність, намагаючись зробити спільні грані sensus, ratio та intellectus занадто розмитими та менш гострими, як було прийнято серед інших мислителів цієї традиції? Оскільки вже пролунало питання про доречність у пізнавальному процесі образів, або ж phantasmata, варто було прояснити, що має під ними автор на увазі і чому він на початку цього уривку називає вчення Платона лжеписанням, адже ці речі дуже взаємопов'язані, як виявиться в нашій подальшій розвідці. Власне, латинське слово phantasma є калькою з давньогрецького φαντασμα, адже грецизми якраз були однією із характерних рис латини-вульгати, якою і послуговувався наш мислитель. Φαντασμα можна перекласти українською як *образ* (як, наприклад, зробив автор цієї статті в перекладеному уривку), відображення, подоба, відбиток, – звісно, залежно від контексту та ширше – тієї традиції, у якій вживається концепт. Оскільки контекст нам визначає сам Геймерікус, "звужуючи" його до текстів Платона та Арістотеля, варто було б зробити ще одне уточнення щодо можливих конотацій цього терміна: образ, або ж відображення, має під собою онтологічну метафору дзеркала, і якщо у свідомості греків це була насправді влучна паралель між міметичним мистецтвом та фізичним явищем віддзеркалення, то, починаючи з Діонісія Ареопагіта, онтологічний статус цієї метафори значно посилився, акумулювавши в собі цілу гносеологічну концепцію, що й спробував відтворити у своїй творчості де Кампо. Але до цього ми повернемося трохи пізніше, прояснивши спочатку момент критики Платона. Річ у тому, що для Платона φαντασμα має досить негативне смислове наповнення: "Чи не назвемо ми цілком справедливо мистецтвом творити примарні подоби (φάντασμα) те мистецтво, яке створює не подоби (εἰκόνα), а привидів? [10]. Тобто φάντασμα для античного мислителя – це те, що відображує митець, коли не надто наслідує ідею чи зразок, але радше керується ілюзією, вибудованою у власному мисленні. Як бачимо, спираючись на цю гносеологічну традицію, перекласти phantasma як *віддзеркалення* було б неможливо, адже воно має онтологічне забарвлення творення того, чого не існує, тобто певного "небуття", а "дзеркальність" може хіба що викривити вже наявне, не претендуючи на примноження сутностей. Звісно ж, це далеко не визначальний аспект невдоволеності Геймерікусом платонівською теорією, проте він є досить визначальним у цьому ключі. Власне, спираючись саме на "спільність словників", де Кампо віддає тут перевагу Арістотелю, адже саме йому належить широкий вжиток ἔμφασις та φάντασμα [див. докладніше: Aristot. 1837. Meteorlogica 372 a30 – 372 b8; Aristot. 1837. De divinatione per somnum 464 b6-13; Aristot. 1837. De sensu et sensibilibus 437 b5-10], що мають спільне походження від дієслова φαινέσθαι – виблискувати, і цілком логічно, що він вживає їх в єдиному контексті та смисловому полі із ἔνοπτρον та κάτοπτρον, що мають значення "дзеркало" і навіть "точне відображення". Отже, коли Геймерікус апелює до Діонісієвської метафори дзеркала, постулюючи, що лише "через різноманітність священних завіс" ми зможемо відобразити божественне сяйво, то результатом такого віддзеркалення він постулює саме phantasmata – образи, відображення, які формуються саме у раціональній частині intellectus на основі sensus. Оскільки таких віддзеркалень може бути незліченна кількість, він наділяє людську раціональність характеристикою неосяжності та утаємниченості, що, звісно ж, відобразилося на творчості його учня: людина є дечим, що може вмістити універсум як подобу maximum absolutum, і в цьому здатність її intellectus є насправді божественною.

Варто також додати, що, навіть з огляду на досить суттєві розбіжності у своїх антропологічних концепціях та гносеологічних побудовах, Геймерікус де Кампо та Микола Кузанський є досить суголосними в одному: інтелект присутній в людині потенційно, але його треба зрощувати, наближаючись до максимальної актуальності, якою є саме Бог. Показовою в цьому сенсі є цитата з "Трактату про вічність" де Кампо: "Так наш інтелект (intellectus) за допомогою відчуттів (sensus) та відображення виховується в нас тією істиною, що пізнається, співвимірно до змінного чуттєвого образу" [7, p. 100]. Схоже за стилістикою висловлюється й Кузанець: "(…) У виді, що посідає актуально вище місце в роді живих істот, тобто в людини, відчуття (sensus) досягає такої витонченості, що жива істота стає рівною мірою й інтелектуальною сутністю (intellectus)…" [9].

Наостанок спробуємо розібрати ще один досить яскравий уривок з твору Геймерікуса. Як ми згадували на початку, більшість дослідників сходяться на думці, що саме де Кампо познайомив Миколу Кузанського зі спадщиною Альберта Великого, який вплинув на його неоплатонічну філософську орієнтацію, тому, на нашу думку, було б досить цікавим репрезентувати гносеологічну концепцію одного з найвеличніших коментаторів Арістотеля через призму світорозуміння Геймерікуса. "Оскільки, за свідченням Альберта, у першій книзі "Етики" представлено подвійний шлях знання (*sciendi*), то очевидно, що в матерію закладені два образи – абстрактний і конкретний, з яких перший є раціональним (*racionalis*), а другий – моральнісним (*moralis*); перший називається спекулятивно інтенційним (*intencionalis speculative*), другий – практично інтенційним, оскільки перший передбачає способи мислення (*raciones intelligibiles*), другий – способи воління (*raciones appetibiles*). Інтелект (*Intellectus*) же сам із себе є потенцією (potentia) спекулятивного осягнення (specullariter apprehensiva), але коли він пов'язаний з бажанням чи волею, він перебуває в потенційно активному стані. Ці способи мислення (*raciones*) доповнюють одне одного через взаємний зв'язок інтелекту (*intellectus*) та волі (*voluntatis*)" [7, p. 107].

Тут варто згадати, що, на думку Альберта Великого, найвищим щастям для людини, метою її життя є споглядання, оскільки це найбільш органічний стан для

інтелекту як найбільш високої частини душі людини. Водночас цей стан неможливий для людини як цілісності, якщо в ньому не буде реалізовуватись зв'язок між рацією та інтелектом, оскільки, на думку Альберта, останній є досить самостійним актором стосовно людської діяльності. Саме рація забезпечує гармонійне поєднання всіх аспектів людської пізнавальної діяльності, і за умов такої гармонії інтелект з рафінованої абстрактної інстанції перетворюється на конкретну вищу форму душі. Лише в такому стані людина досягає самодостатності і може перейти "у режим" споглядання. Як бачимо, Геймерікус намагається викласти цю концепцію через приписування акту пов'язування рацією рівнів sensus та intellectus вольової характеристики. Саме в разі залучення волі відсторонене спекулятивне осягнення стає з потенційного активним, даючи суто раціональному практично інтенційне втілення.

Якщо, підсумовуючи, пов'язати сказане де Кампо в єдину картину, ми отримаємо таке:

– по-перше, завдання людини – віднайти відображення божественного сяйва в навколишньому світі;

– віддзеркалене божественне сяйво ми сприймаємо за допомогою sensus та voluntatis, причому саме sensus мусить вловити той змінний образ, у якому має просяяти нам божественна істина;

– у свою чергу, ratio виступає як пізнавальна інстанція, яка формує певний образ віддзеркаленої істини, вплітаючи його у мисленнєвий конструкт;

– на основі цих phantasmata наш розум має утворити дзеркальний образ (ymaginem specularem) у божественній частині нашого інтелекту (intellectus);

– і саме в цьому дзеркальному образі людина зможе "побачити" своє онтологічне підґрунтя – Божественну Сутність, до якої вона є причетною завдяки своєму intellectus.

Учень перевершить свого вчителя, вивівши цю концепцію на новий рівень і постулюючи, що для осягнення містичного богослів'я і Божественного Максимуму недостатньо рухатися через мистецтво уподібнення (тобто творення φάντασμα, за словами Платона), треба піднестись над ratio та intelligentia; до того ж людина повинна залишити власну сутність – вийти за межі intellectus й зануритись у божественний морок, і лише тоді вона зможе доторкнутись до справжньої сутності божественного сяйва. Проте Геймерікус де Кампо дав Миколі Кузанському той історико-філософський базис, на якому він уже міг сміливо зводити палац власних містичних теоретизувань, не піклуючись про міцність фундаменту, адже його було закладено мислителями багатьох поколінь.

Список використаних джерел / References

1. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей : пер. з фр.. – Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – Том другий. – 488 с.
2. Хорьков М. Л. О некоторых истоках концепции coincidentia oppositorum: Майстер Экхарт или Геймерик ван де Вельде? / М. Л. Хорьков // Verbum. Наследие Николая Кузанского и традиции европейского философствования: Альманах. – 2007. – № 9. – С. 40–54.
3. Aristotelis. De divinatione per somnum. In Aristotelis opera. Ex recensione Immanuels Bekkeri / Aristotelis – Oxonii : E Typographeo Academico, 1837. – Tomus III. – P. 310–314.
4. Aristotelis. De sensu et sensibilibus. In Aristotelis opera. Ex recensione Immanuels Bekkeri / Aristotelis. – Oxonii : E Typographeo Academico, 1837. – Tomus III. – P. 243–275.
5. Aristotelis. Meteorlogica. In Aristotelis opera. Ex recensione Immanuels Bekkeri / Aristotelis. – Oxonii : E Typographeo Academico, 1837. – Tomus III. – P. 2–130.
6. Colomer E. Nikolaus von Kues / E. Colomer, H. van den Velde // Das Cusanus-Jubiläum in Bernkastel-Kues. – 1964. – № 8. – P. 198–213.
7. Heymericus de Campo. Opera selecta. Hrsg. Von Rueldi Imbach und Pascal Lander [text] / Heymericus de Campo. – Freiburg, Schweiz : Univ.-Verl, 2001. – 227 p.
8. Lohr C. H. Ramón Lull und Nikolaus von Kues. Zu einem Strukturvergleich ihres Denkens / C. H. Lohr // Theologie und Philosophie. – 1981. – № 56. – P. 218–231.
9. Nicolai de Cusa. De docta ignorantia [text] / Nicolai de Cusa. – Ediderunt Ernestus Hoffmann et Raymundus Klibansky.– Lipsiae : In aedibus Felicis Meiner, 1932. – Vol. I. – P. 179.
10. Plato. Sophist [Electronic resource] / Plato // Plato : in Twelve Volumes. – Vol. 12, transl. by Harold N. Fowler. – Cambridge : MA, Harvard University Press ; London : William Heinemann Ltd, 1921. – Access mode : http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0172%3Atext%3DSoph.%3Asection%3D236c.
11. Watts M. P. Nicolaus Cusanus: A Fifteenth-Century Vision of Man [text] / M. P. Watts. – Brill : Academic Publishers, 1982. – 248 p.

Надійшла до редколегії 12.01.17

К. Зборовская, асп.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ИСТОЛКОВАНИЕ SENSUS, RATIO И INTELLECTUS У ГЕЙМЕРИКУСА ДЕ КАМПО – ИСТОКИ АНТРОПОЛОГИЧЕСКОГО УЧЕНИЯ НИКОЛАЯ КУЗАНСКОГО

В статье рассматривается специфика использования концептов sensus, ratio и intellectus в антропологии Геймерикуса де Кампо и их развитие в наследии его ученика Николая Кузанского. Через этимологический и герменевтический анализ текста и перевод с латыни избранных цитат автор анализирует использование Геймерикусом метафоры "зеркальности", его отношения к соответствующим когнитивным концептам у Платона и Арістотеля и делает вывод, что для Геймерикуса назначение человеческого ума – создать зеркальный образ (ymaginem specularem) в божественной части интеллекта (intellectus), и именно в этом зеркальном образе человек сможет "увидеть" свой онтологический фундамент – Божественную Сущность, частью которой он является. Такой анализ "Трактата про вечность" Геймерикуса дает возможность глубже понять онтологический базис традиции соотношения sensus, ratio и intellectus у Николая Кузанского.

Ключевые слова: антропология, средневековая мистика, sensus, ratio, intellectus, intelligentia.

X. Zborovska, Postgraduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE INTERPRETATION OF SENSUS, RATIO AND INTELLECTUS IN HEYMERICUS DE CAMPO – ANTHROPOLOGICAL ORIGINS OF THE DOCTRINE OF NICHOLAS OF CUSA

The article deals with specificity of the use of the concepts sensus, ratio and intellectus in anthropology Heymericus de Campo and their deployment in the inheritance of his pupil Nicholas of Cusa. Actually the general public know only the author of De docta ignorantia, – while his teacher, quite famous at that time Heymericus theologian, is known mainly German researchers of mystics and, moreover, in a very narrow way. It can be stated also almost complete lack of of translations of works Heymericus Slavic languages. By etymological and hermeneutic text analysis and making translations in Latin favorite quotes the author concludes that even considering the very significant differences in their anthropological concepts and epistemological constructions, Heymericus de Campo and Nicholas of Cusa are quite unison in one: the intellect present in the human potential but it is necessary to cultivate it, approaching the maximum relevance, which is the same God. It's analyzed the use of the "specular" metaphor of Heymericus de Campo, his relation to the relevant cognitive concepts in Plato and Aristotle. Based on this, the author concludes that Heymericus de Campo purpose of the human mind – to create a mirror image (ymaginem specularem) in the divine part of our intellect (intellectus), and that is the mirror image of the people will be able to "see" their ontological basis – the Divine Essence, to which they are implicated. Such analysis "Treatise of eternity" of Heymericus enables a deeper understanding of the ontological basis of the tradition of correlation sensus, ratio and intellectus in Nicholas of Cusa.

Keywords: anthropology, medieval mysticism, sensus, ratio, intellectus, intelligentia.